

DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİNİN TÜRK KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

The Importance of Eastern Turkestan History Within Turkish Cultural History

Abdullah BAKIR

Özet

Bugün Çin idaresi altında bütün haklarından yoksun olarak esaret altında yaşamak zorunda bırakılmış olan, Doğu Türkistan'da tarih boyunca yapılan ilmi çalışmaların büyük önemi bulunmaktadır.

Birçok Avrupa ülkesinin yüzölçümünden daha büyük bir alana sahip olan Doğu Türkistan; Hunlardan itibaren tarih boyunca pek çok Türk devletinin kurulduğu ana yurdumuzdur. Bu coğrafyanın tarihini sosyal ve kültürel yapısını bilmek Türk dünyasının geleceği için önemlidir. Bunun içinde Kaşgarlı Mahmud'dan Yusuf Has Hacib'e, Mehmet Emin Buğra'dan, İsa Yusuf Alptekin'e kadar Doğu Türkistan'da yetişmiş münevverlerin ilmi çalışmalarının çok iyi anlaşılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Uygurlar, Türk Dünyası, Türk Tarihi

Abstract

Today under the China's administration, with the lock of their rights and has to live with the captivity, in East Turkestan there is a great importance of the scholarly works during the history.

East Turkestan has wider area than most of the European countries and this is our main country which is constructed many Turk governments by Hun during the history. It is important to know the history of the geography; social and cultural composition for the future of Turks. Therefore it is important to understand the works of Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin and also other intellectual people who are grown in East Turkestan.

Key Words: East Turkestan, Uighurs, Turkic World, Turkish History.

Türklüğün ana yurdu, Doğu Türkistan'ın ilmî ve kültürel geçmişi; Türk dünyası ve Türklük için büyük önem taşımaktadır. Bu sahada yapılacak bilimsel çalışmalar; Doğu Türkistan araştırmalarına, esaret altındaki Uygur Türklerinin haklı davasının dünya kamuoyuna duyurulmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Dünya Türklüğünün beşiği olan ve Türk tarihinin kültür ve medeniyetinin yeşerdiği Doğu Türkistan Türk dünyasının 10.476.076 kilometre kareden meydana gelen topraklarının 1.828.418 kilometre karesini teşkil etmektedir.¹ Binlerce yıldır Türk yurdu olan, ilelebet de öyle kalacak olan ana yurdumuz Doğu Türkistan'ın bu yüzölçümü; Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Polonya'nın yüzölçümlerinin toplamından daha büyüktür². Yeraltı ve yerüstü tabii kaynakları bakımından oldukça zengin olan bu coğrafya, tarih boyunca başta Çinliler olmak üzere birçok milletin iştahını kabartmıştır.

Büyük Hun devleti ardından tarihte Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti olan, devlet ve millet şuurunun en üst noktaya ulaştığı Göktürklerden itibaren pek çok Türk devleti Doğu Türkistan'da kurulmuştur. Bütün bu devletlerde yüksek Türk kültür ve medeniyetinin pek çok şaheserleri meydana

¹ Baymirza Hayit, **Eski Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.284.

² Muzaffer Özdağ, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Politikası**, İstanbul 2000, s. 22.

gelmiştir.³ Dünya uygarlığına önemli katkılarda bulunan, matbaayı ilk olarak keşfedip insanlığa hediye eden Uygurlar, tarih boyunca Türkistan'daki (Orta Asya'daki) Türk-Çin mücadelelerinin yaşandığı İpek Yolu üzerinde yaşamışlardır. Bu konumundan dolayı Uygurlar devlet yönetimi ve ekonomik yönden oldukça gelişmişler; tarım, ticaret, bilim, sanat ve özellikle edebiyat ve sanatta büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bu büyük Türk medeniyeti o dönemlerde diğer milletlerin de yaşantısına yön vermiştir.⁴

Uygur Türkleri Gök Tanrı dini başta olmak üzere Manihaizm, Budizm, Nasturilik ve son olarak da İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu dinler Uygur Türklerinin yaşam biçimini her yönüyle etkilemiş, Budizm ve Manihaizm'e ait zengin bir dinî edebiyatın oluşmasını sağlamıştır.⁵

840'ta Orhun'daki Uygur devletinin yıkılmasının ardından ilk Müslüman Türk devleti olarak kabul edilen Hakanlılar Devleti (Batılılara göre Karahanlı devleti) Uygurların Yağma boyu tarafından Doğu Türkistan'da kurulmuştur. Köklü bir Türk kültürünün hâkim olduğu bu coğrafyada, Türk İslam kültür ve medeniyetinin temelleri atılmış, birçok medrese açılarak vakıflar kurulmuştur.⁶ Bu dönemde Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın Doğu Türkistan'da İslamiyet'i yaymak için büyük mücadeleler verdiğini ve sonraki dönemlerde Satuk Buğra Han'la ilgili tarihi olaylar üzerine kurulan çeşitli sözlü anlatımların oluştuğu bilinmektedir.⁷ Satuk Buğra Han, Türk kültür tarihinde hem tarihî, hem siyasî hem de dinî yönüyle önemli izler bırakmış kültür-medeniyet kahramanlarından biridir. Karahanlılar döneminde Müslüman Türk kültür hayatının en önemli iki büyük şaheseri burada yazılmıştır. Bunlardan ilki Yusuf Has Hacip'in 1070 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde tamamladığı *Kutadgu Bilig* adlı eserdir. İnsanlara ve devlet yöneticilerine kılavuz ve nasihat niteliği taşıyan siyasetname türündeki bu eserde Türk devlet teşkilatı, Türk dili, Türk tarihi, Türklerin dünyayı algılayışı ve yaşayışı, gelenek ve göreneklere ile ilgili olarak bize çok önemli bilgiler verilmiştir.⁸

Yusuf has Hacip'le aynı dönemde yaşayan Türklük biliminin temel taşlarından ve öncülerinden biri olan Kaşgarlı Mahmud da, Doğu Türkistan'da yetişmiş bir Türk bilgini olup, o da Türk dili, tarihi, fikirleri, manevî hayatı, yaşam tarzı vb. konular hakkında kapsamlı bir çalışma yapmıştır. O, 1072-1074 yıllar arasında yazdığı *Divanü Lûgât'it Türk* adlı eserinde Türkçe'nin Arapça'dan daha yetkin bir dil olduğunu anlatmış, o devirde tüm Türk yurtlarında konuşulan Türk lehçelerini tek tek tanıtmıştır. O, söz konusu eserinde Türk dilinin grameri yanında, Türk yer adları, Türk damgaları ve Türk topluluklarının medeniyetlerini anlatmakla birlikte Türk dilinin zenginliğini, onun her duygu ve düşüncüyü anlatmaya müsait olduğunu; yani Türkçe'nin bir bilim dili olduğunu anlatmıştır.⁹ Bu iki dev eserden başka *Atabet'ül Hakayık* adlı dev eserin sahibi Ahmed Yüknêkî, İbni Sina, Farabi, gibi dünyadaki ilmi gelişmelere ışık tutan, yol gösteren büyük bilginler de bu topraklarda yetişmiş ve eserlerini buradaki kültürel canlılık sayesinde ilim dünyasının hizmetine sunabilmişlerdir.

Karahanlılardan sonra da Çağataylılar ve Timurlular zamanında Doğu Türkistan bir ilim ve kültür merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Türkistan'ın büyük devlet ve ilim adamlarından Uluğ Bey, Hüseyin Baykara, Şahrüh ve Ali Şir Nevailer bu kadim Türk yurdunda yeşeren büyük Türk kültüründen feyiz almışlardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu güzel Türk yurdu Çin-Mançu imparatorluğunca işgal edilmiş ve burada günümüze kadar sürecek olan Çin zulmü başlamıştır. Doğu Türkistan Türkleri Çin işgalci güçlerine karşı şiddetli bir direniş ortaya koymuşlardır. Çeşitli dönemlerde bu direniş başarıya ulaşmış olsa da Çinliler, Ruslar ve İngilizler gibi büyük emperyalist güçlerin kısılacı altında kalan Doğu Türkistan'da Çin zulmü arada bir kesilse de şiddetle devam etmiştir. Buna rağmen bu esaret dönemlerinde de Doğu Türkistan, Türk Dünyası'nın ilim ve kültür merkezi olmaya devam etmiştir. Bu topraklarda son iki asır içinde de pek çok ilim ve devlet adamı, sanatkârlar yetişmiştir. Bunların içinde

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1983, s. 59-60, 89.

⁴ Mehmet Emin Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ofset Reprodüksiyon, Matbaacılık, Ankara 1987, s. 238-239.

⁵ Bu konuda bilgi için bk. L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev: Sadrettin Karatay, TDK Yay., Ankara 1986, s. 200-300. Anzerlioğlu, Yonca Nasturiler, Ankara 2000, s. 15-20.

⁶ Forbes Andrew D.W., *Doğu Türkistan'daki Harb Beyleri*, Çev: Enver Can, Bayrak Matbaası, İstanbul 1998, s. 12.

⁷ Satuk Buğra Han hakkında anlatılan efsaneler için bk. Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 200-211.

⁸ Reşit Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi" *Türk Kültürü*, Ankara 1970, s. 98, 70-85

⁹ Ahmet Caferoğlu, "Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s.406.

Türk kamu oyunun yakından tanıdığı, 1950’li yıllarda Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye göç eden Hoten inkılabının lideri ve aynı zamanda tarihçi ve yazar olan Mehmet Emin Buğra’nın; Doğu Türkistan millî davası ile ilgili siyasî ve bilimsel alanda ömrü boyunca mücadele eden, büyük dava adamı İsa Yusuf Alptekin’in; I. Dünya savaşının olduğu yıllarda Doğu Türkistan’ın kurtuluşu için önemli faaliyetlerde bulunan Dr. Mesut Sabri Baykozi’nin mücadelelerle dolu hayatları, eserleri, hatıraları ve çalışmaları, yakınçağ Doğu Türkistan tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Sözü geçen şahısların ilk başta Doğu Türkistan’da ve daha sonra Türkiye’deki hayatları ve bilimsel çalışmaları sadece Doğu Türkistan tarihi ve kültürü için değil, bütün Türk Dünyası tarihi ve kültürü için de önem taşımaktadır

Bütün Türklüğün ocağı ve Türk kültür ve uygarlığının beşiği olan Doğu Türkistan’ı ve Doğu Türkistanlıların Çin emperyalizmine karşı yürütmekte olduğu haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmak ve anlatmak için, daha fazla bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle Doğu Türkistan’ın yakın tarihindeki istiklal mücadelelerinin anlatıldığı eserlerin gün yüzüne çıkartılması, Doğu Türkistan tarihinin, kültürünün ve davasının geniş şekilde dile getirildiği bilimsel yayın külliyatının oluşturulması çok gereklidir. Kısacası Doğu Türkistan’ın yakınçağ tarihine damgasını vurmuş olan ve günümüzde “Üç Efendiler” olarak bilinen Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykozi’nin hayatı, mücadeleleri ve bilimsel çalışmalarının, Doğu Türkistan’ın Türk dünyası ve dünya kamuoyuna daha iyi anlatılmasında ve bilim âlemine tanıtılmasında önemi çok büyüktür. Son dönemlerde Türkiye’de Doğu Türkistanlı bilim insanlarının Uygur Türklerinin tarihi, edebiyatı ve dili üzerine önemli çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz. Sultan Mahmud Kaşgarlı, İklil Kurban, Alimcan İneyet, Erkin Emet, Varis Abdurrahman gibi aydınlar, Doğu Türkistan Türklerinin kültürel zenginliğini gün ışığına çıkarmak için önemli ilmî çalışmalar yapmaktadırlar. Ancak bireysel çabalarla gerçekleştirilen bu çalışmaların projeler kapsamında hazırlanarak geniş kitlelere ulaştırılması temel hedef olmalıdır. Örneğin; Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Fikret Türkmen başkanlığında TDK ile ortaklaşa yürütülen “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Derlenmesi ve Türkiye Türkçesine Aktarılarak Yayımlanması Projesi” kapsamında Alimcan İneyet tarafından hazırlanıp yayımlanan “Uygur Destanları I”¹⁰ isimli çalışma buna örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda Alimcan İneyet’in adı geçen çalışmasında yer alan “Abdurrahman Han Destanı”, Hasan Kallimci¹¹ tarafından çocuklarımız için romanlaştırılmış ve “Gökbayrak Aşkına” ismiyle yayımlanmıştır. Bu tür çalışmalar, Uygur Türklerinin tarihî kahramanlarının daha geniş kitleler tarafından tanınmasını ve millî bilincin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca değişik zamanlarda dünyanın farklı ülkelerine göç edip yerleşen Doğu Türkistanlı Uygur, Kazak ve Kırgız gibi Türk topluluklarının, anılarının derlenmesinin ve yayınlanmasının uluslararası zeminde Doğu Türkistan davasına büyük katkılar sağlayacağına hiç şüphe yoktur.

Bunların dışında yine Doğu Türkistan Vakfı başta olmak üzere Türkiye’nin değişik yerlerinde faaliyet göstermekte olan, Doğu Türkistanlı soydaşlarımızın kurmuş oldukları çeşitli dernekler tarafından yapılan faaliyetlerinin, farklı bilimsel çalışmaların, Doğu Türkistan davasına katkıları şüphesiz çok büyüktür. Sözü edilen bu tür çalışmaların mutlaka bilimsel yönden desteklenmesi gerekmektedir.

Türk Kültür ve medeniyetinin önemli bir merkezini ve Türk dünyasının serhat birliğini oluşturan Doğu Türkistan Türklüğü 1755 yılında başlayan Çin istilasından¹² günümüze kadar uzanan dönemde, vatanlarını, bağımsızlıklarını, millî anıtlarını, sanat ve kültür hazinelerini korumak için çok acılar çekmiş ve halen de çekmektedir.

Kasım 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nden Ankara’ya bir kutlama mesajı gönderilmişti. Bu mesaj Anadolu Ajansı tarafından bütün dünyaya şu ifadelerle duyurulmuştur: “*Yeni istiklâline kavuşmuş Doğu Türkistan’ın Gök bayrağından sevgili Türkiye’nin ay yıldızlı al bayrağına selâm olsun*”¹³. İşte o gün yayınlanan bu haber sadece Türkiye’yi değil bütün Türk Dünyasını sevinç gözyaşlarına boğmuştu. Sözü ettiğimiz bu bilimsel çalışmalar düzenli olarak yapıldığı takdirde, sevinç göz yaşlarının döküldüğü o günleri tekrar yaşamamak elbette mümkün olacaktır.

¹⁰ Alimcan İneyet, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 474.

¹¹ Hasan Kallimci, **Gökbayrak Aşkına, Destan-Roman**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2008. www.hasankallimci.com.

¹² İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.88.

¹³ Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 35.

Yazımı, bütün bir ömrünü ana yurdumuz Doğu Türkistan'ın esaretten kurtulmasına adayan devlet, bilim ve dava adamı, aynı zamanda şair ve asker olan Muhammed Emin Buğra'nın "Türk Elinin Erlerimiz" başlıklı şiiriyle noktalıyorum.

Türk elinin erlerimiz
Türkistan'dır yerlerimiz
Ulu Yurdun yolunda
Aksun kan terlerimiz
Bengü olsun Türkeli
Yüzming yaşa ey hakan

Millet bizim canımız
Yurt sevmek imanımız
Ulu Türklük yolunda
Feda olsun kanımız
Bengü olsun Türkeli
Yüzming yaşa ey hakan

Biz yiğitler kahraman
Her birimiz birer aslan
Türk elinin ikbaline
Kurbandır binlerce can
Bengü olsun Türkeli
Yüzming yaşa ey hakan.¹⁴

Kaynaklar

- 📖 ANZERLİOĞLU Yonca, **Nasturiler**, Ankara 2000.
- 📖 ARAT Reşit Rahmeti, "Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi" **Türk Kültürü**, Ankara 1970.
- 📖 BAKIR Abdullah, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- 📖 BUĞRA Mehmet Emin, **Kutluk Türkkın Opereti**, Form Ofset, Ankara 1948.
- 📖 BUĞRA Mehmet Emin, **Şarkî Türkistan Tarihi**, Ofset Röprodüksiyon Matbaacılık, Ankara 1987.
- 📖 CAFEROĞLU Ahmet, "Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976.
- 📖 FORBES Andrew D.W., **Doğu Türkistan'daki Harb Beyleri**, Çev: Enver Can, Bayrak Matbaası, İstanbul 1998.
- 📖 HAYİT Baymirza, **Eski Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- 📖 İNAYET Alimcan, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- 📖 KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1983.

¹⁴ Mehmet Emin Buğra, **Kutluk Türkkın Opereti**, Form Ofset Ankara 1948, s.16

- 📖 KURBAN İklil, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- 📖 LİGETİ, L, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev: Sadrettin Karatay, TDK Yay., Ankara 1986, s. 200-300.
- 📖 ÖGER, Adem, **Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.
- 📖 ÖZDAĞ Muzaffer, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Politikası**, İstanbul 2000.